

Грищенко В.Л.

СЕНС ЛЮБОВІ: ХРИСТІЯНСЬКА ЕТИКА В.ЕКЗЕМПЛЯРСЬКОГО

У статті аналізується морально-етичне вчення представника київської духовно-академічної школи В. І. Екземплярського.

Характерною ознакою вітчизняної релігійно-філософської думки на зламі ХІХ-ХХ століть є загостреність проблеми сенсу життя. У пошуки глибинних основ людського буття та вічних цінностей з вулканічною силою вривається тема любові, що стає ключовою у розумінні моральних цінностей духовної культури. Любов, в надрах якої, за влучним висловом П.Флоренського, відбувається єднання миттєвого і швидкоплинного земного світу з вічною Істиною, стає наскрізною темою філософів і теологів, поетів і письменників, критиків та літературознавців. За кілька десятиріч творів "про любов" на теренах Росії з'являється більше, ніж за останні кілька століть, причому більшість з них вражає глибиною думки та оригінальністю. Багатоманітна та насичена відтінками теорія любові розвивається у творчості вітчизняних мислителів у двох напрямках. Ідеєю неоплатонівського еросу, що осягає особисту любов та чуттєвість, поєднуючи їх з силою творчості, проникнуті праці В.Соловйова, Л.Карсавіна, М.Бердяєва. Ортодоксально - богословська лінія представлена в творах П.Флоренського, І.Ільїна та С.Булгакова, які спираються, на протиположну античній теорії еросу, на середньовічну ідею самозреченої любові - "карітас".

Можна з певністю стверджувати, що філософія любові в Росії, проникнута пафосом морального вдосконалення і духовного очищення, виявляється одночасно етикою, естетикою, психологією і дороговказом для розуміння божественного.

В зв'язку з останнім, особливий інтерес становить творчість київського релігійного філософа, відомого релігійно-церковного діяча, професора морального богослов'я Київської духовної академії Василя Ілліча Екземплярського (1875 - 1933), який присвятив своє життя роботі християнської етики.

Професор моральності, як називали В.Екземплярського колеги та вихованці, поділяє думку В.Соловйова про те, що образ Бога розкривається і пізнається "конкретно і життєво", втілюється у кожній особистості в любові. Саме любов виступає для обох мислителів тією силою, що здатна подолати егоїзм, підносячи і стверджуючи врятовану християнською вірою людину. Отже, не випадково центральною темою в творчості В. Екземплярського є любов як підґрунтя християнського вчення та моральності. Праці В.Екземплярського "Християнське юродство та християнська сила" (1916), "Євангеліє Ісуса Христа перед судом Ніцше" (1915), "Гр. Л.М.Толстой та св. Іоан Златоуст в їх поглядах на життєве значення заповідей Христових" (1912) звучать справжнім гімном християнській любові, яка врятовує людство від божевілля світу і народжує нову людину з істинно моральними настановами, що стає гарантом християнської етики.

Абсолютну любов, її найвищий сенс і призначення мислитель знаходить у святому самозреченні, в максимумі самовідданої любові- юродства Христа до грішної земної людини, любові-жертви заради спасіння людства. "Любов - юродство" як максимальне самозречення і найвище виправдання і прощення, стає смисловим осередком християнської етики В.Екземплярського, центром і сутністю морально-етичного вчення мислителя. Він переконаний, що "лише там любов, де немає й думки про користь, вигоду, нагороду, де повне самозаперечення, самозречення, де замовкає голос розсудку і вшухає буря пристрастей" [1]. Вважаючи юродство за необхідну прикмету послідовного втілення християнства, адже "...без юродства не можна бути християнином" [2], мислитель розтлумачує сутність юродства як загальнохристиянський обов'язок. Таким

чином Христос був юродивим не в церковно-історичному значенні, а для світу та пересічних християн, котрим Його заповіді ("не протився злому", "не суди", "дай тому, хто просить", "не збирай скарбів на землі", "люби ворогів своїх") видавалися такими, що суперечать здоровому глузду, зважаючи на який Ісус не міг не здаватися божевільним, не бути "не від світу цього", "сам не свій", "несамовитий" (Мр. III, 21). Втім, "життєва мудрість не є мудрість божа, - наголошує В.Екземплярський,- й оцінки світових явищ, навіть людських здібностей, суттєво відрізняються для тих, хто перебуває в християнській світоглядній парадигмі, й для тих, хто стоїть поза нею; настільки відрізняються, що християнин може й повинен здаватися божевільним в очах світу" [3], ненормальним з точки зору життєвої мудрості, але не мудрості небесної, адже сказано: "Боже й немудре - розумніше воно від людей, а Боже немічне - сильніше воно від людей!" (I Кор. 1,25).

Позиція В.І.Екземплярського спирається на праці отців церкви, думками яких перевіряв він своє розуміння Євангелія. Так, про розбіжність у тлумаченні понять глупоти і мудрості з погляду практичного земного життя і з огляду на Христові заповіді писав Псевдо-Афанасій Александрійський: "Люди називають розумними тих, які вміють... купляти і продавати, вести справи і віднімати у ближнього... Бог вважає таких дурними і нерозумними, грішними... Бог хоче, щоб люди стали дурними у земних справах і розумними в небесних. Ми називаємо розумним того, хто вміє виконувати Божу волю" [4]. В Іоана Златоуста знаходимо: "Нехай мена назвуть... дурним у Христі - так я пишатися буду таким прізвиськом ніби переможним вінцем. Адже я буду ділити це прізвисько з Павлом. Це він сказав: "Ми дурні заради Христа". Така глупота мудріша за всяку мудрість. Що не може віднайти світська мудрість, в тому досягне та глупота, що від Христа: вона розігнала п'ятому у Всесвіті, вона внесла світ знання..." [5]. Іоан Златоуст пропонує "стримати власні міркування, очистити і вивільнити розум від "плодів світського виховання", щоб той у потрібну хвилину відкрився божественному слову "[6], доводячи, що Христос переміг силою досконалої мудрості, "...такої великої і настільки переважаючої земну, що та здається глупотою" [7]. Іншими словами, заради "глупоти Христа" варто стати юродивим. Ніхто з апологетів юродства не відповідає на питання, добре чи погано бути юродивим. Але якщо юро-

дивий - святий, а святість є ідеалом християнства, то чи не повинен сумлінний мирянин хоча б намагатись бути схожим на юродивого?

Християнський світ прийняв найвищу жертву любові, і невимірно висока ціна такої жертви накладає на віруючого певний обов'язок. Визнаючи право християнина на найвищу любов, В.Екземплярський підкреслює необхідність любові-відповіді. Тільки ця любов, хай "недостатня і непевна, але по-дитячому шира і чиста має право пити кров свого Спасителя і через це ставати єдиним з Христом, храмом Його, членом тіла Його - таємничим тілом Церкви Христової" [8]. Любов, що єднає християнина з Христом, робить людину співником життя Христа, його страждання, смерті й майбутнього царства. Через таїну хрещення людина долучається до Христа, "вмирає" для старого світу й народжується для нового. Це означає, що людина вмирає для гріха, егоїзму, самовдоволеності, що вона має жертвувати найвищим земним добробутом заради служіння Царству Божому, повинна зносити всі страждання і негаразди, доводячи словом і ділом свою віру. В реальному житті бути істинним послідовником Христа - значить нести відповідальність за світ і людей в ньому, шохвилинно зрікаючись власного егоїзму й самозаспокоєння, "розпинати себе", навертаючи словом й усім життям у христову віру, являти любов Христа через максимум божественної любові до грішної людини. В.Екземплярський згадує у зв'язку з цим кращих учнів Христа, серед яких і святі мученики, і апостоли, і його сучасники. Серед них мислитель особливо шанує святого отця церкви Іоана Златоуста, для якого вища світова краса полягала в стражданні, справжня велич - у добровільній сумирності, найбільша сила - в явному приниженні, а щастя - в жертві. Розпочавши боротьбу з корисливим кліром і зазнавши поразки, він самотньо вмирав у пустелі і загинув, знесилений, біля святих воріт храму. Іоан Златоуст не зрадив переконанню, що заповіді Нагорної проповіді можуть і повинні виконуватись Христовою церквою. Наголошуючи на принциповій позиції Іоана Златоуста щодо життєвості християнської заповіді любові, В.Екземплярський відзначає, що "...після св.Іоана Златоуста в шерезі наших православних богословів не було жодного, хто б з такою ясністю висунув і з такою прямолінійною твердістю відповів на запитання про життєвість євангельського вчення, як це зробив покійний Л.Толстий" [9]. За самовіддану проповідь величї та краси євангельського вчення В.Екземплярсь-

кий називає відлученого від церкви Л.Толстого "великим проповідником"[10], наголошуючи, що майже через 1500 років після Іоана Златоуста російський письменник вибрав своїм життєвим кредо ті ж самі слова, що і святий отець церкви: "Шукайте Царства Божого та правди Його." Своїм ученням Л.Толстой, так само як Іоан Златоуст усім своїм життям, виявляє мужність одиначка, що йде всупереч божевіллю світа, виконуючи всі заповіді Христа, один серед таких, що не розуміють і не виконують їх, відчуваючи в цьому блаженство для себе і для всіх людей. Життя за християнським вченням, зазначає В.Екземплярський, є, таким чином, "народженням і зростанням істинного духовного Я людини, постійним збільшенням її свідомості любові" [11]. Наголошуючи на спільності етичних настанов Л.Толстого та Іоана Златоуста, В.Екземплярський відзначає абсолютний збіг їхніх позицій щодо питання християнської сумирності та неспротиву злу. Християнське божевілля, яке спонукає віддати останнє жebraкові, є, насправді, християнською силою, спроможною, за переконанням цих мислителів, зберігати і втілювати в життя християнські заповіді. Підставити шоку, вчить Іоан Златоуст, краще, ніж вдарити іншого, позаяк з останнім починається бійка, а з першим закінчується: "Ударом ти в іншому запалюєш вогонь, а терпінням і своє полум'я гасиш"[12]. Насилля несумісне з християнським принципом любові. Так вважав Л.Толстой. Цьому ж навчав й Іоан Златоуст: "...будемо піклуватися не про те, аби нам не зазнати від ворогів нічого лихого, але про те лише, аби самим не скоїти ніякого зла... Ми ніколи не буваємо переможцями, коли чинимо зло - натомість завжди перемагаємо, коли терпимо зло... Бог дав тобі силу перемагати не борючись, але одним тільки терпінням"[13].

Наслідування Христа виявляється, насамперед, у любові до ближнього і усього грішного світу. Але як охопити любов'ю цей грішний світ із його болем і стражданнями? Як примирити світову гармонію зі стражданням невинної дитини? Згадаймо Книгу Йова, яка з дивовижною силою порушує питання про сенс страждання в людському житті.

Думка про страждання як корінь любові видається центральною для розуміння самозречення і жертвності в любові. "Любов у собі має корінь страждання"[14], - стверджує В.Екземплярський, - вона починається жертвою і стражданням, зростає через страждання, підносячись до найвищої радості, і вища радість любові полягає в цьо-

му обов'язку і праві всім жертвувати заради того, кого любиш" [15]. Любов, радість і страждання невіддільні для В.Екземплярського, вони довершують і переростають одне в одне, сповнюючи людське життя глибиною і сенсом. Немає більшого щастя, стверджує мислитель, ніж віддати життя за того, кого любиш. Поза вірою в Бога-Любов, страждання на землі не має виправдання, звідси переконання мислителя в тому, що той, хто вірує у Христа стоїть вище за всі негаразди, і потерпаючи від горя і кривди світу, радіє більше, ніж від благодіянь [16]. Любов дає сили для радісного терпіння. Страждання і горе не є перешкодою на шляху серця, що любить, до Бога, адже віруючий приймає світ таким, яким він є. Таке бачення стає джерелом нових випробувань для християнської віри, адже вимагає крізь смерть бачити життя, крізь страждання - радість, крізь недосконалість - гармонію. І тільки там радість перемагає жах і страждання життя, де панує віра в життя вічне, в радість вічну, вічну любов та вічне розуміння,- переконаний В.Екземплярський.

Питання радісного страждання, любові і жертви, сенсу страждання для християнина мислитель порушує в праці "Євангеліє Ісуса Христа перед судом Ніцше" (1915). Палкий антихристиянин і православний професор богослів'я піднімають по суті одне і те саме питання: чи не вороже християнство радісному життю людини. Втім, відповіді їх цілком протилежні. Якщо Ніцше, заперечуючи християнство як релігію радості, шукає джерело останньої в концепції надлюдини, В.Екземплярський стверджує, що для християнина саме постать Христа є джерелом радості: крізь сльози страждання світиться радість. В.Екземплярський переконаний, що і Ніцше не цурається Бога-любви, у хвилини холодного відчаю від розуміння, що Бог помер, шукає найвищої справедливості у надлюдині, яку наділяє потужним запалом істинної любові, що юродствує, котра зносить не лише всяке покарання, а й усю вину. Надлюдина у Ніцше, переконаний В.Екземплярський, стає страдником і жертвою заради спасіння й народження нової людини і нового людства.

Про таку жертвну любов-карітас, що ґрунтується на ціннісній відповіді на безмежну святість і красу Бога, пише німецький філософ Дітріх фон Гільдебранд, відзначаючи її найтісніший зв'язок з моральністю (*Дітріх фон Гільдебранд. "Метафізика любви". - СПб., 1996*). Любов-відповідь, за Гільдебрандом, є "дарунком", в якому відбувається процес акту-

алізації особистості. Свята доброта, блаженна свобода визначаються як серцевина любові - душі святості. Християнська любов до ближнього завжди являє собою прорив до останньої реальності Божого світу - подолання земної буденності.

Принципи християнської любові, що становлять підґрунтя християнської моральності, заперечують жорстокосердні "людські" правила життя, зокрема, фізичні покарання і кару на смерть. Християнська мораль несумісна з насиллям, повторення зла не є добро і відновлення справедливості, воно є лише запереченням християнського принципу "не убий". "Заперечувати те, що зроблено й принесене в життя Христом - це зрада всьому християнству" [17], - цю думку В.Соловйова поділяв і В.Екземплярський. Глибоко обурений позицією захисту смертної кари відомими на той час духовними особами арх. Антонієм (Храповицьким), проф. прот. Т.І.Буткевичем та іншими, В.Екземплярський висловив публічний протест у праці "Декілька міркувань щодо захисту смертної кари в російській богословській літературі останнього часу" (1907). Мислитель ретельно аналізує основні положення, які висувають захисники смертної кари й нібито узгоджують їх з морально-християнськими принципами, і, ґрунтуючись на глибокому аналізі текстів Старого та Нового Заповіту, піддає нищівній критиці те "своєрідне" прочитання текстів Святого Письма, на підставі яких названі богослови стверджують "факт" благословення Христом смертної кари. В.Екземплярський погоджується із суворим вироком, виголошеним В.Соловйовим: посилення на Біблію у доведенні користі смертної кари свідчить або про безнадійне нерозуміння, або ж про безмежне нахабство [18]. Глибоко обурений мислитель і тим, що найжахливіший в історії випадок здійснення смертної кари над Невинним окремими представниками церкви використовується для доведення законності смертної кари як санкціонованої Христом. Цілком протилежне тлумачення В.Екземплярським та вищезгаданими діячами церкви одних і тих самих текстів Святого письма (Іоана XIX, 10,11; та Рим. XIII 1-4, в яких стверджується боговстановленість у державі влади) стає причиною протилежних висновків. В.Екземплярський переконаний, що: "Визнати боговстановленість влади в принципі зовсім не означає боговстановленості усіх її функцій, захоплених цією владою над людьми, тим більше, безгрішності самих вчинків цієї вла-

ди" [19], в іншому разі довелось б зовсім забути основу християнської поведінки: "Більше користись Богу, ніж людям" (Діян. 4,19).

У думках В.Екземплярського не можна не помітити виклик офіційній богословській системі, що допускає пристосування євангельських законів до життя, в якому "...духовно багаті - бідні й зневажені світом", в якому "перемагає рабське своєкористя, а євангельська любов сплюндрована" [20]. Не дивно, що праці мислителя викликали особливу відразу чиновників від церкви. Церковно-богословська оцінка ідей мислителя яскраво втілена у статті "Духовна досконалість як верховний ідеал людського життя", опублікованій професором П.В.Левітовим, упорядником і автором офіційно схваленого курсу морального богослів'я, в журналі "Вера и разум" (1916). Піддаючи критиці концепцію В.Екземплярського про християнську любов як максимальне самозречення і самопожертву, П.Левітов висловлює думку, що вчення В.Екземплярського не тільки не відповідає істині, а й становить загрозу для християнського суспільства, для якого поняття юродства, взяте поза церковно-історичним контекстом, позбавлене принципового смислового навантаження. У відповідь поборник морального вдосконалення і моральних цінностей В.Екземплярський зазначає: "...неможливо в душі замирити два закони життя: капіталістичний лад та Христову волю" [21]. Він згадує В.Соловйова, котрий вчив, що "наші цінності повинні перевірятися при світлі сонця нашого життя, яке чим вище, тим більше світить і гріє" [22]. Мислитель запитує, чи справді християнською є офіційна церква, яка, посилюючись на недосяжність Христового морального ідеалу, пропонує його "адаптоване" до умов "злої і обмеженої дійсності" розуміння [23] замість буквального виконання Євангельських вимог, яке робить людину, кажучи словами П.Левітова, "посміховиськом в очах світу"? Вважаючи таке християнство "декоративним і фальшивим", називаючи його "щохвилинною зрадою Христу" і викриваючи "фарисейське лицемірство офіційної богословської системи" [24], В.Екземплярський переконаний, що людина -завжди має вибирати не між божевіллям і розумом, а між двома божевіллями, бо заперечити божевілля християнства - означає визнати божевілля світу, і народним звичаєвим правом перевіряти божевілля максимумом Божої заповіді любові.

В умовах панування псевдохристиянства, коли церква, виголошуючи себе репрезентантом двох світів - горного і дольного, фактично живе

за законами корисливого земного життя, виступає державною ідеологією, говорити про християнську самозречену любов-юрродство як вищу силу, вищу мудрість і вищу красу, спроможну принести людині найвище блаженство, не тільки незвично, а й навіть ризиковано. Але саме тому, мабуть, життя і творчість В. Екземплярського,

нагадуючи максималістське бажання юродивого постійно ятрить рану протестом та непримиренністю з моральною недосконалістю світу, вчать найвищому призначенню людини на землі - любити, залишаючись при цьому щедрою душею і чистою помислами.

1. *Экземплярский В.И.* Христианское юродство и христианская сила // Христианская мысль. - 1916. - № 3. - С. 37.
2. *Экземплярский В.И.* Несколько слов о христианском юродстве и христианской силе // Христианская мысль. - 1916. - № 11. - С. 64.
3. *Экземплярский В.И.* Несколько слов о христианском юродстве и христианской силе // Христианская мысль. - 1916. - № 11. - С. 61.
4. *Иванов В.* Византийское юродство. - М., 1996. - С.18.
5. Там само. - С. 20.
6. Там само.
7. Там само. - С. 21.
8. *Экземплярский В.И.* Христианское юродство и христианская сила // Христианская мысль. - 1916. - № 3. - С. 40.
9. *Экземплярский В.И.* Несколько слов уволенного профессора Духовной Академии в защиту своего богословского направления // За что меня осудили. - К.,1912. - С.10.
10. Там само. С. - 11.
11. *Экземплярский В.И.* Гр.Л.Толстой и Иоан Златоуст в их взглядах на жизненность заповедей Христа // За что меня осудили? - К.,1912. - С. 38.
12. Там само. - С. 47
13. Там само. - С. 55.
14. *Экземплярский В.И.* Тайна страданий и христианство. - СПб, 1996. - С. 76.
15. Там само. - С. 86.
16. *Экземплярский В.И.* Евангелие Иисуса Христа перед судом Ницше. - СПб., 1915. - С. 75.
17. *Соловьев В.* Смертная казнь // Против смертной казни. - М., 1906. - С. 22.
18. Там само. - С. 25.
19. *Экземплярский В.И.* Несколько мыслей по поводу защиты смертной казни в русской богословской литературе последнего времени // Труды КДА. - 1907. - №3. - С. 384.
20. *Экземплярский В.И.* Несколько слов о христианском юродстве и христианской силе // Христианская мысль. - 1916. - № 11. - С. 69.
21. Там само. - С. 65.
22. Там само. - С. 67.
23. Там само. - С. 69.
24. Там само. - С. 64.

Viktorija Grysczenko

THE SENSE OF LOVE: CHRISTIAN ETHICS OF V.EKZEMPLIARSKY

This article is dedicated to the analysis of moral-ethical doctrine of V.Ekzemplyarsky, an outstanding representative of the Kyiv theological school.